

JONO MALALO KRONIKA. 1262 METŲ CHRONOGRAFAS

Chronografas – kronikoms artimas dažnai anoniminis istoriografinis kūrinys, kuriame dėstoma visuotinė pasaulio istorija. Tokį visaapimantį veikalą savu metu graikiškai parašė vienas iš žymiausių Bizantijos istorikų Jonas Malalas (g. apie 491–m. 578). Manoma, kad šis kūrinys IX a. Bulgarijoje buvo išverstas į senąją slavų kalbą ir iš čia ėmė plisti po slavų apgyventas žemes ir kaimyninius kraštus. Taip XIII a. jis pasiekė senąją Lietuvą.

Kalbant apie literatūrinės šios rūšies veikalų ypatybes, svarbu nurodyti, kad jų būta dvejopų: chronografų ir kronikų. Skirtumai tarp jų nebuvo esminio, t. y. žanrinio, pobūdžio. Chronografais šiandien priimta vadinti kompiliacinius veikalus, kurie jaunesnėse literatūrose būna atsiradę iš senesnių verstinių kronikų. Tiek bizantinės kronikos, tiek jų pagrindu kurti chronografai būdavo plėtojami rišliais siužetinėmis pasakojimais (ne pametinėmis užrašais, būdingais metraščiams), o istorijos apžvalga tokiuose istoriografiniuose sąvaduose paprastai prasidėdavo nuo pasaulio sukūrimo.

Itin svarbus senosios lietuvių literatūros istorijoje yra *1262 metų chronografas* (dar minimas ir kitu pavadinimu: *1261 metų chronografas*). Iš kelių šiandien žinomų nuorašų kol kas sunku nurodyti tikslesnį jo pavadinimą. Taip yra todėl, kad labai prastai išlikusios nuorašų pradžios, kuriose raštijos paminklai būdavo įvardijami. Todėl šito XIII amžiumi datuojamo paminklo autentiškas pavadinimas perteikiamas įvairiai. *Archyviniam* nuoraše jis vadinasi *Pradžios knyga* (*Книга бытийская*). Ant senų Vilniaus nuorašo viršelių kažkada buvo tokia antraštė: „Tai yra knyga, vadinama kronika“ (*То есть книга глаголемая кроника*). Kartais dar vartojamas senas, XIX a. rusų mokslininko V. M. Istrino pasiūlytas pavadinimas – *Judėjų chronografas* (*Иудейский хронограф*). Antraštės žodis „judėjų“ klaidina, nes atspindi Istrino nuomonę, neva chronografininkas labiausiai domėjęs žydų istorija (argumentuotą šio požiūrio kritiką savo laiku išdėstė kitas rusų mokslininkas O. V. Tvorogovas). Iš tikrųjų žydai kaip išrinktoji tauta, be kurios neįmanoma apsieiti dėstant krikščionybės pradžią, natūraliai figūruoja daugelyje Viduramžių istorinio pobūdžio kūrinių. Taigi judėjai istoriografijoje vaizduojami visai laukiai ir pagrįstai.

Aptariamą kūrinių sudaro 140 skyrių (*слова*), juose istorija aprašyta iki pirmojo amžiaus po Kr. pradžios. Neįprastumo 1262 metų chronografui suteikia ne žydai, o baltų tautos, kurios čia pirmą kartą subtiliai įrašytos į pasaulio istoriją.

Su šiuo kūriniu pasaulio istoriografijon lietuviai, jotvingiai bei prūsai patenka vieno tautosakinio¹ teksto pagalba. Tai yra garsioji Sovijaus sakmė, ne kartą anksčiau analizuota tautosakininkų bei mitologų. Ji pateikta *Chronografo* 18-to skyriaus sudėtyje. Pilnas autentiškas sakmės pavadinimas – „Sakmė apie pagonišką paklydimą, kada Sovijų dievu vadina“ (*Сказ же поганской прелести сице иже совия богом нарицают*). Šis etiologinis kūrinys byloja apie skirtingų laidosenų išbandymą, jų įvertinimą ir kremacijos kaip geriausio būdo pasirinkimą. Literatūrinėje terpėje sakmė apgaubiama vertingomis autorinėmis istorinėmis remarkomis. Sovijus, kurio dėka kremacija paplitusi tarp baltų, čia siejamas su labai sena epocha, apimančia laikotarpį nuo milžino Nevrodo, įkūrusio Babiloną, iki Izaoko sūnaus Jokūbo. Nežinomas autorius jį traktuoja kaip biblinio Abimelecho ir Abraomo

¹ Dėl Sovijaus sakmės kilmės pasigirsta skirtingų nuomonių. Tautosakinę teksto prigimtį iki šiol labiausiai remia Bronislavos Kerbelytės nurodyta giminingo siužeto pasaka „Kambariai danguje“. Medievistai linkę žiūrėti verstinio literatūrinio paminklo įtaką (iki šiol mums nežinomo). Pirmą tokį pagrįstą gretinimą 2010 m. išskėlė Sergejus Temčinas. Čia laikomasi tradicinio aiškinimo. Senosios literatūros atžvilgiu svarstymai dėl Sovijaus sakmės kilmės (savosios, sakytinės-folklorinės arba „svetimos“ (verstinės), neatrodo labai svarbūs. Net jeigu siužetas buvo perimtas iš kokio raštijos paminklo, svarbu, kad jis buvo pritaikytas lietuviams jų gilios praeities antikizavimo poreikiams.

bendraamžį. Tokiu būdu gerokai sendinami ir patys baltai, nes natūralu, kad Sovijus turėjo išplatinti deginimo paprotį tarp savo amžininkų, t. y. tuometinių (XIII a.) baltų protėvių. Žiūrint iš kultūrinių kontaktų perspektyvos į akis krinta svarbi detalė: anonimas nurodo, kad Sovijaus dėka baltai iš senųjų graikų perėmę įprotį deginti savo mirusiuosius („šį paklydimą Sovijus jiems įvedė“, „šis nelabas paklydimas pas juos atėjo iš graikų“). Chronografe tvirtinama, kad graikiškas įprotis „Sovijaus gausioje giminėje“, t. y. anonimui bendralaikį baltų gentyse, gyvuojąs „iki šiol“. 107-tame chronografo skyriuje Sovijus, baltų garbinamas kaip vėlių vedlys, tapatinamas dar ir su Antiochijos bajoru, Gajaus Oktavijaus Augusto bendraamžiu.

Kad *Chronografo* autorius sąmoningai siekė paankstinti, antikizuoti baltų istoriją, rodo Sovijaus sakmės įvedimas į chronografo tekstyną. Jis yra savitas ir savotiškas. 18-tam chronografo skyriui, kuriame plačiai kalbama apie „graikų kilmės“ Sovijų ir jo paveiktus baltus, už akių užbėga jungiamasis tekstas (17-to skyriaus pabaiga). Šiame tekste mes irgi regime tautosakinę sakmę apie Sovijų, tik dar be literatūrinio anturažo. Be to, prieš jungiamąjį pasakojimą autorius dar išdėstė keletą trumpų antikinių mitų, kuriuose aprašė ar tik paminėjo graikų „gimnaisčius“; pastarųjų gretą toliau pratęsia išvardyti baltų dievai, kuriems aukoti liepęs Sovijus. Be to, 18-tame skyriuje Sovijus ir jo sūnus sugretinamas su kitais bibliniais herojais Terahu ir Haranu; dar šioje *Chronografo* vietoje nežinomas autorius, Sovijaus sakme datuodamas savo istoriografinį darbą, kelis žodžius taria nuo savęs, t. y. pasigirsta autentiškas pasakotojo balsas. Mechaniškoje kompiliacijoje tokių dalykų paprastai nebūna, o tai leidžia kalbėti apie šio kūrinio literatūrinę prigimtį.

Chronografo atsiradimą galima susieti su Mindaugo laikų Lietuva. Tikslus paminklo datavimas (1262) nurodo į reikšmingus istorinius įvykius: Durbės mūšį, Didįjį prūsų sukilimą, galbūt netgi formalų karaliaus dvaro nusigręžimą nuo krikščionybės ir valstybės grįžimą prie pagonybės, t. y. prie „savosios Antikos“. Taigi *1262 metų chronografas* atspindi baltų politinio bei istorinio pakilimo, savotiškos bendrabaltiškos idėjos suklestėjimo laikotarpį, kai buvo suvokta, kokių galimybių valstybės tvirtumui, jos raidai ir ateičiai teikia baltų iki tol tiek nenaudota raštija – nauja raiškos, tvaros, atsparos, tapatumo forma. Akivaizdu, kad tada prireikė ne tik pavienių Baltijos etnonimų, bet ir apibendrinančių kuopinių sąvokų – tokių kaip „lietuvų giminė“, „Sovijaus gausioji giminė“, „Sovijaus tautos“.

Tikslī vieta, kur atsirado šis istoriografinis paminklas, kol kas nėra nustatyta. Ukrainiečių istorikės Tatjana Vilkul bei Katerina Kiričenko mano, jog *Chronografas* galėjo būti parašytas Chelme; šių eilučių autorius nurodo į vadinamąją Juodąją Rusiją, į Naugarduką. Kol kas neaiškus lieka ir autorystės klausimas. Neatmestina, kad *Chronografa* galėjo sukurti lietuvių kilmės asmuo, išmokęs rusėniškai. Apie tai kalba viena slavų kalboms nebūdinga, bet šiame paminkle vartojama baltiška sintaksinė konstrukcija (*dativus absolutus*, dalyvinė konstrukcija su naudininku).

1262 metų chronografas mūsų dienas pasiekė keturiais nuorašais. Juos galima suskirstyti į dvi redakcijas. Vieną sudaro XV a. vidurio *Archyvinis chronografas*, XVI a. pirmuoju ketvirčiu datuojamas *Varšuvos chronografas* (nurašytas nuo *Archyvinio nuorašo*) bei XVI a. pirmojo trečdalis *Vilniaus chronografas*. Kitai redakcijai priklauso XVII a. vidurio *I. J. Zabelino rankraštis nr. 436* (kita paminklo redakcija). Zabelino nuorašo protografas pagal originalo atkartojimo kokybę ne tik prilygsta *Archyvinio* ir *Vilniaus* chronografų protografui, bet ir kai kuriais atvejais jį pranoksta. Ryškiausias redakcijų skiriamasis požymis – *Chronografe* panaudoti verstinės Jono Malalo *Kronikos* variantai.

Turimų nuorašų pagrindu dabar gana tvirtai galima rekonstruoti tik vieną chronografo redakciją. Visi jai priklausantys nuorašai – *Archyvinis*, *Varšuvos*, *Vilniaus* – yra glaudžiai susiję su LDK kultūrinės įtakos zona. Iš jų patikimiausias yra *Archyvinis* nuorašas (kai kur pasitaikančios jo spragos nesunkiai atstatomos pagal *Varšuvos chronografa*). Originalą jis atkartoja daug tiksliau negu tipologiškai jam tapatus *Vilniaus chronografas*. Pastarasis yra išmargintas įvairiausių glosų bei marginalijų. Reikia pasakyti, kad pastarojo paminklo kūrėjai nesivaržė: jie keitė ir pildė nurašomą ar jau nurašytą tekstą. Taip atsirado išskirtinės reikšmės paminklas, šiandien rodantis aukštą LDK knygų kultūrą.

1262 metų chronografas yra svarbus kalbant taip pat apie vėlesnių amžių lietuvių literatūros raidą. Kaip rodo tekstologiniai tyrimai, XVI a. LDK metraštininkai, *Lietuvos metraščių* kūrėjai, 1262 metų

chronografu pasinaudojo kaip žinių apie Palemoną šaltiniu. Mat būtent čia Palemonas klaidingai (vienam žodžiui iškritus) buvo pavaizduotas kaip Nerono nuskriaustas, iš savo valdų išvartytas didikas. Ši *Chronografo* siužetinė ypatybė metraštininkui suteikė galimybę interpretuoti, t. y. nurodyti, kad tas nukentėjęs romietis ilgainiui atkeliavo į Lietuvą. Kituose Jono Malalo *Kronikos* vertimuose, kur originalas atkartotas taisyklingai, Palemonas nieko nepraranda, o atvirkščiai, kaip žemvaldys siunčiamas į Nerono naujai užkariautą žemę Palemono ponto vardu.

Sąsaja tarp Viduriniojo *Lietuvos metraščių* sąvado legendinės dalies ir Bychovco kronikos iš vienos pusės, ir *1262 metų chronografo* iš kitos nestebina. Savaiame suprantamu dalyku reikia laikyti tai, kad XVI a. heraldinės legendos kūrėjas rėmėsi tuo Viduramžių kūriniumi, kuriame gerokai anksčiau mėginta paankstinti baltų istoriją, ją antikizuojant. Pažymėtina, kad naujų antikizuojančių kūrinių rašymas Lietuvoje pagal laiką daugmaž sutampa su 1262 metų chronografo aktualizacija (iš XVI a. pradžios išliko net du jo nuorašai). Reikšminga ir tai, kad vienas iš Vilniaus nuorašo perrašytojų, šiandien siejama su *Chronografo A* braižu, kuriuo perrašyti su Sovijumi susiję tekstai, pasižymėjo neabejotiniais literatūriniais gebėjimais: jis taisė originalą, originalo skyrių pavadinimus keitė savo sugalvotais, taip pat į tekstą įrašė daugybę papildymų, kurie dar gali pasakyti daug svaraus apie šį senosios raštijos paminklą, šiandien dar laukiantį savo tyrėjų.

Senosios Lietuvos literatūra, 1253–1795, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 31–37.